

К.М. Ніколаєць

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті запропоновані методи історіографічного дослідження, які можуть бути застосовані під час визначення стану дослідження суспільно-політичних процесів. Акцентується увага на доцільності використання міждисциплінарного підходу при проведенні історіографічних студій.

Протягом тривалого часу під історією науковці розуміли у першу чергу значні події політичного життя, в тому числі пов'язані із діяльністю видатних особистостей, віхи економічного та культурного розвитку, пов'язані насамперед із розвитком засобів виробництва, технічним прогресом. Однак у такому разі виклад історичних подій виявлявся фактично безособовим. Аналіз діяльності видатних людей не міг замінити вивчення побуту, настроїв пересічних громадян. Часто на фоні кількох видатних біографій штучно приховувалося становище більшості населення країни.

Від істориків радянського періоду вимагалось «правильне» розуміння класового аналізу і національного розвитку. Класова боротьба розглядалася як рушійна сила історії, яка виступає у взаємодії із «національними моментами», зазнає певного впливу національних особливостей. Засуджувалося перебільшення ролі національного розвитку, національних традицій, що тлумачилося як «буржуазний націоналізм», хоча не віталось також у певних рамках забуття, приниження національних традицій [1, с. 16-17].

Питання про співвідношення впливу окремих осіб та широких верств населення на перебіг історичних подій до останнього часу залишається відкритим для дискусій. Але «відтінення» біографіями видатних людей умов життя більшості населення країни не сприяло об'єктивності наукового аналізу подій минулого. Тому після розпаду СРСР увагу частини науковців поступово привертає соціальна історія, дослідження якої певною мірою більш складне, аніж історії знакових подій минулого. Інтерес до соціальної історії покликав до життя досить масштабне застосування методів кількох наукових дисциплін у рамках міждисциплінарного підходу, використання якого залишається одним із важливих перспективних напрямів розвитку вітчизняних історичних досліджень.

Зростання уваги до запитів і проблем людини приводить до формування антропологічно орієнтованого руслу наукових досліджень, частина з яких спрямована на вивчення ролі людини в історії. Дослідження суспільно-політичних процесів дозволяє конкретизувати питання щодо визначення співвідношення впливу окремих осіб та великих соціальних груп на історичний процес. Відомо, що суспільне життя являє собою цілісний процес існування, розвитку і взаємодії соціальних суб'єктів (осіб, соціальних спільнот, суспільства в цілому), що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується визначеною типом політичного режиму системою форм діяльності, відносин, спілкування і духовного освоєння та перетворення дійсності людиною. Дослідження суспільно-політичного життя приваблює науковців тим, що узагальнення накопиченого досвіду щодо керівництва суспільством дозволяє підготувати практичні рекомендації для майбутніх політиків та уникнути негативного досвіду попередників. Ці практичні рекомендації, пов'язані із узагальненими уроками історичного досвіду, визначають стратегічні та тактичні напрямки діяльності провідних політичних сил, поступово формуючись у їхні політичні платформи та певною мірою коригуючи основні ідеологічні течії і спрямування.

У сучасний період вивчення соціальної історії певною мірою обмежене об'єктивною можливістю проведення соціальних досліджень. У рамках вивчення соціальної історії для отримання можливості зробити адекватні висновки необхідне накопичення відносно великої кількості однотипного матеріалу, що дозволяє проаналізувати, скажімо, ментальність народу, політичні настрої людей, висловити припущення щодо того чи іншого варіанта ідентичності. Таким чином, для вивчення соціальної історії важливим є уникнення поспішних суджень на підставі вивчення обмеженої кількості фактів минулого. Наприклад, твердження про підтримку населенням тих чи інших дій влади у масштабі держави не може базуватися на матеріалах опитування кількох осіб із певної місцевості, або ж серії повідомлень чи матеріалів певного органу, який вивчав проблему на основі спостережень в окремому регіоні.

Вивчення «подійної» історії фактично проходить за умовним сценарієм, який характерний для абсолютної більшості наукових студій. Беруться до уваги передумови події, її фактичний перебіг та найважливіші наслідки. У даному випадку матеріал для аналізу підбирається відповідно до авторського розуміння її суті та значення і може бути представлений у вигляді навіть кількох однотипних повідомлень. Свого часу А.В. Санцевич, визначаючи особливості проведення соціального дослідження, зазначав, що воно повинно застосовуватися лише тоді, коли з якогось питання немає достатніх документальних даних або літератури, оскільки під час зустрічей з учасниками історичних подій дослідники дістають важливі відомості про окремі деталі історичного процесу [2, с. 14].

Використання науковцями методів політичної науки для аналізу суспільно-політичних процесів минулого тягне за собою необхідність залучення подібної методичної бази і під час проведення історіографічних студій. Саме використання міждисциплінарного підходу дозволило зробити певні кроки на шляху визначення стану вивчення суспільно-політичних процесів минулого за умови дотримання базових принципів історичного та історіографічного пізнання.

В основу визначення стану дослідження історії суспільно-політичних процесів має бути покладено принципи історизму, об'єктивності, системності, наступності та всебічності.

Додержання принципу об'єктивності має мінімум два аспекти, які мають враховуватися для забезпечення неупередженості аналізу наукових праць. По-перше, необхідним залишається відбір таких історіографічних джерел, які дійсно відбивають стан дослідження теми. По-друге, оцінка внеску науковців у скарбницю історіографії має виводитися відповідно до актуальності, новизни та об'єктивності проведеного ними наукового пошуку. На жаль, особливістю написання праць значною кількістю радянських вчених залишається відносно низький рівень об'єктивності у висвітленні ними подій минулого, повторюваність висновків і суджень та обмеженість тематики наукових студій. Варто наголосити, що сучасне розуміння принципу об'єктивності полягає у принциповому його відмежуванні від принципу партійності, який залишався одним із головних для істориків радянської доби. Під принципом комуністичної партійності розумівся обов'язок при розгляді суспільних явищ свідомо і відкрито ставати на точку зору робітничого класу і його партії [3, с. 34]. Це призводило до перекручення тлумачення явищ і подій історичного процесу та створювало передумови для постійного «поновлення» оцінок подій минулого у зв'язку зі зміною політики правлячої партії. Власне на дотримання принципу об'єктивності, тобто отримання об'єктивно істинних знань про історичний та історіографічний процес, спрямовані всі принципи пізнання.

Посиленню об'єктивності та системності сприяє дотримання принципу всебічності, який передбачає аналіз всієї сукупності історіографічних джерел, а також врахування різноманітних впливів на процес накопичення історичних знань. Врахування історичної ситуації, у якій створювалася наукова праця, дозволяє відокремити власні погляди автора від нав'язаних йому висновків у рамках політичного замовлення.

Додержання принципу історизму забезпечує можливість визначити стан дослідження суспільно-політичних процесів у зв'язку із історіографічною ситуацією, яка мала місце в різні періоди накопичення наукових знань з даної тематики. Принцип системності орієнтує на врахування багатфакторності історичного та історіографічного процесів, на комплексне осмислення історичних знань. Важливою передумовою реалізації дослідницьких завдань для пізнання історіографії суспільно-політичних процесів має принцип спадковості, який часто ігнорувався, особливо у ставленні до наукового доробку попередників. Дотримання цього принципу дає змогу забезпечити зв'язок нових знань з науковими надбаннями попередників та уникати суб'єктивізму в оцінці історіографічного процесу.

Дотримуючись вищеназаних принципів історіографічного пізнання для визначення стану дослідження суспільно-політичних процесів, необхідним є використання комплексу методів із дотриманням міждисциплінарного підходу, що обумовлюється специфікою проведення наукового пошуку. Вона визначає залучення методів політичної науки та соціології для всебічного аналізу робіт, автори яких висвітлювали суспільно-політичні процеси минулого. Без їх використання об'єктивний аналіз історичних праць відповідного спрямування надзвичайно ускладнений.

У першу чергу доцільне використання методу історіографічного аналізу та синтезу, який створює можливість критичного розгляду наукового доробку вчених із порівнянням отриманих ними результатів та встановленням повноти вивчення теми. Це дозволяє критично оцінити результати досліджень радянських, пострадянських та зарубіжних вчених, персоніфікувати їхній внесок у розробку певних проблем та збагачення джерельної бази досліджень із визначенням різниці методологічних підходів.

Використання методу історіографічного аналізу і синтезу дозволяє визначити особливості повторюваності матеріалу переважно у працях, написаних в період існування СРСР. До причин відносно великої кількості повторень в опублікованих радянськими вченими працях можна віднести у першу чергу масове написання досліджень на однакові теми, але з різним цільовим призначенням, виходячи з використання історичної науки з виховною метою, що призводило до масштабних фальсифікацій в оцінках історичних подій. По-друге, часто представники радянської історіографії поверталися до тієї ж самої теми після введення в обіг нових історичних джерел, а головне – внаслідок необхідності «поновлення» оцінок минулого відповідно до вимог нового партійного лідера. По-третє, у зв'язку з випуском матеріалів з нагоди певного ювілею випускалися праці, що ґрунтувалися на порівняно невеликому колі широковідомих історичних фактів. Саме тому при аналізі багатьох праць радянських істориків часто аналізується зміст не окремого історичного дослідження, а певної історичної літератури, в якій висвітлювалося окреме питання.

Використання конкретно-історичного методу забезпечує можливість простежити, хто і коли започаткував дослідження певної проблеми, хто продовжив її вивчення і які нові результати були одержані. Синхронний метод дозволяє проаналізувати праці авторів, створених у межах одного історіографічного періоду, але з протилежних методологічних позицій.

Завдяки використанню порівняльного методу можливе зіставлення різних підходів дослідників до проблеми, порівняння праць радянських, пострадянських та зарубіжних вчених.

Метод типологізації може застосовуватися з метою наукового розчленування хаотичного цілого і зчленування виділених в ході аналізу елементів у наукову картину історичної дійсності. Цей метод пов'язаний із узагальненням як способом самого дослідження, який дає змогу в самому ході подій виявити їх об'єктивну внутрішню логіку, розкрити предмет як цілісність.

Градаційна типологія може використовуватися з метою аналізу явищ у рамках системного відношення, для виявлення різних синхронно існуючих стадіальних його ступенів. Однак на відміну від представників радянської історіографії системне відношення має

тракуватися не у межах певної суспільно-політичної формації, а у рамках певної стадії загальноцивілізаційного розвитку. Розкриття передовсім впливу виробничих відносин, які, на думку марксистів, визначали належність даного суспільства до певної суспільно-економічної формації, на визначення особливостей історіографічної ситуації залишається лише одним із можливих фактів її формування.

Диференційна типологія, яка передбачає виявлення принципів відмінностей в основі явищ за умови зовнішньої однорідності їхніх історико-морфологічних форм, може здійснюватися на основі врахування соціальної стратифікації суспільства.

Для забезпечення всебічності аналізу стану дослідження суспільно-політичних процесів має використовуватися ряд методів інших наук, зокрема політології та соціології. Так, антропологічний метод у даному випадку доцільно використовувати у політологічному розумінні, як засіб визначення ставлення людини до суспільно-політичних процесів як таких, у тому числі й з метою визначення рівня впливу ставлення до суспільно-політичних процесів самих дослідників, які їх аналізували. Слід звернути увагу на те, що сам історик залишається носієм унікальної інформації про історичний процес, яка в тоталітарному суспільстві була недоступною для історіографів. Також бажано використання біхевіористичного методу з метою визначення впливу провідних державних діячів на спрямування та структуру історичних досліджень у різні часи.

Для з'ясування залежності політики від суспільства може використовуватися соціологічний метод, а з метою виявлення залежності політичних процесів від рівня політичної культури – культурологічний метод. З метою визначення ролі політичних інститутів у спрямуванні історичних досліджень може використовуватися інституціональний метод.

Загалом використання різноманітних методів дозволяє розширити коло оцінок історичних та історіографічних фактів, кількість яких може суттєво впливати на оцінку наукового значення певної наукової праці. Історіографічні роботи, присвячені визначенню стану дослідження певних історичних процесів, суттєво можуть вигравати внаслідок використання специфічних методів, які залучаються при аналізі конкретних особливостей даного процесу в рамках міждисциплінарного підходу: під час визначення стану дослідження суспільно-політичних процесів доцільне використання методів політології, а, наприклад, в межах історіографічного аналізу висвітлення соціально-економічних процесів – деяких методів економічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки / Мельник Л.Г. – К. : Вища школа, 1977. – 135 с.
2. Санцевич А.В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії / А.В. Санцевич. – К. : Вища школа, 1967. – 142 с.
3. Варшавчик М.А. Вопросы методологии и логики историко-партийной науки / М.А. Варшавчик // Вопросы методологии историко-партийной науки. – К. : Политиздат Украины, 1980. – С. 27-54.

К.Н. Николаец

Методы определения состояния исследования общественно-политических процессов

В статье предлагаются методы историографического исследования, которые могут быть использованы во время определения состояния исследования общественно-политических процессов. Акцентируется внимание на необходимости использования междисциплинарного подхода при проведении историографических студий.

K.N. Nikolaets

Methodology for Statusing Investigation of Socio-Political Processes

Methodology for historiographical investigation is proposed in the article. This methodology can be used when defining the state of investigation of socio-political processes. Necessity of use of interdisciplinary approach at historiographical workshops is on focus.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2011.